

**نقش وقف در
ترویج فرهنگ زیارت**

ویرایش و گردآوری:

دکتر ابوالفضل حسن آبادی

www.ketab.ir

سرشناسه
 عنوان و نام پدیدآور
 مشخصات نشر
 مشخصات ظاهری
 شابک
 وضعیت فهرست‌نویسی
 یادداشت
 موضوع
 موضوع
 موضوع
 موضوع
 موضوع
 موضوع
 متناسب افزوده
 رده دیوبند
 رده کلاسیک
 شماره کتابشناسی ملی شما

حسن آبادی، ابوالفضل، ۱۲۵۳ -
 نقش وقف در ترویج فرهنگ زیارت / ویرایش و گردآوری ابوالفضل حسن آبادی.
 مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۶.
 ص. ۳۲۴
 978-600-06-0160-7
 فیبا.
 کتابنامه: ص. ۳۲۲ - ۳۲۸.
 آستان قدس رضوی. موقوفه‌ها--تاریخ--اسناد و مدارک.
 موقوفه‌ها-- ایران -- مشهد--تاریخ--اسناد و مدارک.
 وقف--ایران--مشهد--تاریخ--قرن ۱۰-۱۳ق--اسناد و مدارک.
 وقف-- ایران--مشهد--اسناد و مدارک.
 زیارت‌نگاه‌های اسلامی-- ایران -- مشهد--تاریخ--اسناد و مدارک.
 زیارت و زائران -- ایران -- مشهد.
 بنیاد پژوهشهای اسلامی.
 ۲۹۷ / ۳۷۲
 BP ۱۹۳ / ۲ / ح ۵ / ۱۳۳
 ۴۴۴ ۳۹۷

نقش وقف در ترویج فرهنگ زیارت

ویرایش و گردآوری: دکتر ابوالفضل حسن آبادی

ویراسته سید جلال قیامی میرحسینی

چاپ اول: ۱۳۹۶ / ۵۰۰ نسخه، وزیری / قیمت ۱۴۶۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۲۵

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۰۳-۲۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۳۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۹	سخن ناشر .....
۱۱	پیشگفتار .....
۱۳	ساختارشناسی عملکرد موقوفه‌ها .. دستان آدس رضوی در کمک به زائران و نیازمندان .....
۱۳	چکیده .....
۱۴	مقدمه .....
۱۹	سابقه تاریخی این کمک‌ها و شیوه دریافت آن چگونه بوده است ؟ .....
۱۹	۱-۱: از صفویه تا پایان دوره قاجار .....
۲۳	۲-۱: کمک‌های آستان قدس در دوره معاصر .....
۲۴	۱-۲: کمک به سازمان‌ها و نهادها .....
۲۵	۲-۲: کمک‌های مستقیم آستان قدس به زائران .....
۲۹	۲-۳: کمک‌های غیر مستقیم و خدماتی به زائران .....
۳۰	ارزیابی نهایی .....
۳۲	منابع .....
۳۸	بررسی چند سند مربوط به وقف و زیارت در دوره تیموری .....
۳۸	مقدمه .....
۴۲	بررسی ساختارسندشناسی و سندپژوهی اسناد .....
۶۰	پروانه تولیت موقوفه‌ها به نام خواجه جلال‌الدین قاسم بن مولانا شمس‌الدین محمد امین .....
۶۲	مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی .....
۶۵	منابع .....

۶۶	بررسی اسناد موقوفه‌های زواری در دوره صفویه.....
۶۶	چکیده.....
۶۷	مقدمه.....
۷۰	موقوفه‌های زواری دوره صفویه.....
۷۱	۱- خواجه علاء‌الدین حاجی.....
۷۱	۲- سید لطیف شاه حسینی.....
۷۱	۳- بیگم آغا خانم، دختر اسماعیل بیگ.....
۷۲	۴- صفی‌قلی خان، بیگلربیگی مشهد مقدس.....
۷۳	۵- شاه‌وردی خان.....
۷۴	بررسی و سوابق سندهای موقوفه‌های زواری.....
۸۰	ساخته‌شناسی سندهای کمک به زائران.....
۸۱	ارزیابی کلی.....
۸۴	منابع.....
۸۷	موقوفه‌های زائران مشهد و نقش آن در زیارت از دوره نوبیه تا اواخر قاجار.....
۸۷	چکیده.....
۸۸	مقدمه.....
۸۹	پیدایش موقوفه‌های زواری و رونق زیارت در دوره صفویه.....
۹۵	توسعه موقوفه‌های زواری در دوران حکومت قاجار (۱۳۴۲-۱۲۱۰).....
۱۰۵	پرداخت کمک مالی به زائران.....
۱۰۹	سایر مصارف موقوفه‌های زواری.....
۱۱۲	پایگاه اجتماعی واقفان.....
۱۱۴	نتیجه.....
۱۱۶	منابع.....
۱۱۷	نمونه اسناد مربوط به پرداخت کمک مالی به زائران از محل موقوفه‌های زواری.....
	نقش وقف در بهبود فضای زیارتی مرقد امام رضا (ع) مورد مطالعه، موقوفه‌های صندوق و ضریح
۱۲۱	حرم رضوی، از عصر صفوی تا پایان دوره قاجار.....
۱۲۱	چکیده.....

۱۲۲	..... مقدمه
۱۲۴	..... پیشینه صندوق و ضریح در حرم رضوی
۱۳۱	..... وقف نامه های صندوق و ضریح
۱۳۲	..... موقوفه های صندوق
۱۳۴	..... موقوفه های ضریح
۱۴۳	..... معرفی و سنخ شناسی واقفان
۱۴۵	..... شکل ها و مصارف های موقوفه ها
۱۴۷	..... دلایل و انگیزه های وقف
۱۴۹	..... نتیجه گیری
۱۵۰	..... منابع
۱۵۶	..... درآمدی پیرامون وقف و موقوفات بر اثر
۱۵۶	..... چکیده
۱۵۷	..... مقدمه
۱۵۹	..... مودت با اهل بیت، در قرآن و روایت
۱۶۲	..... وقف مال بر زائر در سخن معصوم
۱۷۳	..... تاریخ شروع زیارت
۱۷۴	..... سوری. از نخستین واقفان درباری دوره غزنوی
۱۷۴	..... تاریخ نخستین شخص و نخستین مرمت بناهای حرم امام رضا علیه السلام در زمان سلجوقیان
۱۷۵	..... اولین و قدیمی ترین وقف نامه دوران صفوی
۱۷۹	..... نتیجه
۱۸۰	..... منابع
۱۸۱	..... Study about pious foundation and endowment
۱۳۶۴	..... تحلیل محتوای اسناد کمک های مالی آستان قدس، به زائران ایرانی در دوره قاجار (بازه زمانی ۱۳۶۴ تا پایان ۱۳۰۰ ه. ق.)
۱۹۲	..... چکیده
۱۹۲	..... مقدمه
۱۹۳	..... پرسش های پژوهش

۱۹۷	روش شناسی پژوهش
۱۹۷	الف) روش پژوهش
۱۹۷	ب) ابزار گردآوری آگاهی‌ها
۱۹۱	ج) جامعه آماری
۱۹۸	یافته‌های پژوهش
۲۲۹	بحث و نتیجه‌گیری
۲۳۲	منابع
۲۳۷	رئیس اسناد کمک‌های آستان قدس رضوی به زائران عرب خارجی
۲۳۷	چکیده
۲۳۸	مقدمه
۲۴۰	نوع اسناد و تحلیل محتوایی
۲۴۰	عریضه
۲۴۶	توصیه‌نامه‌ها
۲۴۷	اسناد مالی
۲۴۹	موقوفه‌های زقاری
۲۵۱	نهاد موقوفه عتیقی
۲۵۳	نهاد موقوفه وزیر نظام
۲۵۴	نهاد موقوفه حاجی علی اکبر اصفهانی
۲۵۶	نهاد موقوفه صفی قلی خان بیگلربیگی
۲۵۷	مهمان سرا
۲۵۸	دارالشفای
۲۵۹	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۲۶۱	منابع
۲۶۳	نمونه‌ای از اسناد کمک‌های آستان قدس به زائران عرب
۲۶۸	سیر تحول مصرف موقوفه‌های پزشکی نوین در خدمت به زائران حرم رضوی
۲۶۸	چکیده
۲۶۹	مقدمه

۲۷۲	بررسی وضعیت زائران شهید در دوره قاجار .....
۲۷۳	ورود پزشکی نوین به آستان قدس .....
۲۷۶	تأثیر پزشکی نوین در خدمت به زائران .....
۲۷۸	ایجاد مؤسسه های نوین .....
۲۷۹	۱- جذامی خانه .....
۲۸۲	۲- بیمارستان شاه رضا (امام رضا علیه السلام) .....
۲۸۶	۳- پرورشگاه انفال .....
۲۸۷	نتیجه .....
۲۸۸	منابع .....
نقش وقف در اطعام و پذیرایی از زائران حضرت رضا علیه السلام در سه دوره صفویه، افشاریه و قاجاریه ۲۹۲	
۲۹۲	چکیده .....
۲۹۳	مقدمه .....
۲۹۴	موقوفه های مهمان سرا و پذیرایی از زائران .....
۲۹۵	دوره صفویه .....
۲۹۸	دوره افشاریه .....
۳۰۰	دوره قاجاریه .....
۳۰۳	متولیان و نقش آنان در توسعه مهمان سرا .....
۳۰۸	فرمان .....
۳۱۲	ساختار اداری مهمان سرا .....
۳۱۵	راه های درآمد مهمان سرا .....
۳۱۵	وعده های پذیرایی از زائران .....
۳۱۷	نتیجه .....
۳۲۱	منابع .....

پیشگفتار

در فرهنگ مسلمانان به ویژه شیعیان حضور در مشهد شریف و بقاع متبرکه و زیارت قبور پیامبران، امامان و امام زادگان همواره مورد توجه بوده، به طوری که فیض حضور در این اماکن، از جمله سعادت های بزرگ به شمار می آمده است. در این میان، تأکید و تشویق اسلام به انجام امور خیر و انفاق در راه خدا، نهادی به نام وقف را در میان مسلمانان بنا می نهاد. در طول زمان ضمن رشد و گسترش، اشکال و انواع مختلفی برای آن پدید می آید. در تلاقی این سنت حسنه و اشتیاق و علاقه بسیاری از مسلمانان به پیامبر و خاندان گرامی اش، به تدریج مقابر و مزارات امامان، عرصه ظهور و بروز جلوه های گوناگونی از وقف می شود، به صورتی که این مکان ها پس از نخستین کانون های تجمع مذهبی مسلمانان یعنی مساجد، دارای موقوفات بسیاری شده و وقف نامه های متعددی برای آن ها شکل می گیرد. مرقد امام رضا علیه السلام به عنوان تنها امام مدفون شیعیان در ایران، از جایگاه ویژه ای از همان آغاز در ایران حتی میان حکومت های سنی نشین برخوردار بوده و با روی کار آمدن صفویه به بعد، این اهمیت جلوه های ویژه ای یافته است. وجود زائران آن حضرت از ازمینه قدیم تا حال که سالانه میلیون ها نفر به زیارت به مشهد می آیند همواره بر شهر مشهد و استان خراسان تأثیرهای مستقیم و غیر مستقیم زیادی داشته و شکل گیری بسیاری از مراکز و مؤسسات در استان قدس رضوی در پرتو

پاسخ‌گویی به این حضور بوده است.

در این کتاب به موضوع وقف و زیارت براساس اسناد موجود در مدیریت اسناد و مطبوعات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی پرداخته می‌شود. اهمیت این مجموعه، از آن روست که نخستین بار به‌طور تخصصی اسناد وقف و زیارت مورد توجه قرار می‌گیرد. شیوه انتخاب موضوع مقاله‌ها و چینش آن‌ها به صورتی بوده تا بتوان ضمن پرداختن به تاریخچه وقف و زیارت در خراسان و سنها، جنبه‌های مختلف اهمیت اطلاعاتی اسناد و جایگاه آن در پژوهش‌های تاریخی مورد توجه قرار گیرد. سختی پژوهش بر روی اسناد تاریخی، زمان‌بر بودن شناسایی اسناد مرتبط با وقف و زیارت، دشواری بازخوانی اسناد و برخی محدودیت‌های دسترسی به اسناد وقفی از محدودیت‌های اصلی این پژوهش به‌شمار می‌رود.

جای امید است که این مجله مقاله تخصصی به‌رغم کاستی‌ها بتواند زمینه‌های جدید پژوهشی را در حوزه وقف و زیارت با تکیه بر اسناد بشناساند و بستر مناسبی برای انجام پژوهش‌های بیشتر فراهم آورد.

ابوالفضل حسن‌آبادی